

TRETMAN DUŠEVNO POREMEĆENIH OSOBA U SREDNJOVEKOVNOJ SRBIJI

Mirjana Stojković-Ivković¹

¹Zavod za zdravstvenu zaštitu radnika „Železnice Srbije”

Apstrakt: Tretman duševnih bolesnika u Srbiji u srednjem veku bio je isti kao i u drugim evropskim zemljama jer se medicina u to vreme u Srbiji bazirala na naučnim osnovama, dok su država i crkva sankcionisale upotrebu magijskih rituala i vradžbina. Lekari koji su radili u Srbiji bili su školovani u Salernu i Monpeljeu, to su bile najrazvijenije medicinske škole toga doba. Pored njih radili su i lekari iz vizantijske škole, kao i lekari samouci – narodni lekari (koji su ispred sanitetske vlade polagali ispit). Od svedočanstva koji govore o razvoju medicine, pa i psihijatrije treba istaći sledeće: *Hodološki kodeks*, on se smatra najstarijim zapisom naše narodne medicine i *Hilandarski medicinski kodeks*, koji predstavlja zbornik srednjovekovne naučne evropske medicine – spomenik srpske medicinske kulture (XII-XV). Prva srpska bolnica osnovana je 1199. god u Hilandaru. Osnivač je bio Sveti Sava. Napisao je pravila o radu ove bolnice (*Karejski tipik*), koje je važilo za sve medicinske ustanove koje su kasnije otvarane u Srbiji. Za duševne poremećaje u srednjovekovnoj Srbiji to jest prikaz smeštaja i opis lečenja duševno poremećenih, znamo na osnovu obrade žitija po manastirima Žiča (iz 1207.) i Dečani (iz 1327.) i biografije srednjovekovnog vladara Stefana Dečanskog. Na freskama i u žitijama u manastiru Dečani mogu se naći ilustracije o postupcima sa sumanutima. U srednjovekovnoj Srbiji radilo je 49 stranih lekara (15 u XIV, 30 u XV, 4 u XVI veku). Do turske invazije, srednjovekovna Srbija je zauzimala ugledno mesto u srednjovekovnoj Evropi. Cilj rada je da se pokaže gde su lečeni psihijatrijski pacijenti u Srbiji u srednjem veku, kako su lečeni, ko ih je lečio, gde su bile bolnice i koji tretmani su primenjivani.

Ključne reči: *duševni poremećaj, srednjovekovna Srbija, Hilandarski kodeks*

Uvod

Tretman duševnih bolesnika u Srbiji u srednjem veku bio je isti kao i u drugim evropskim zemljama jer se medicina u to vreme u Srbiji bazirala na naučnim osnovama, dok su država i crkva sankcionisale upotrebu magijskih rituala i vradžbina. Duševnim bolesnicima pomagali su monasi u manastirima, a kasnije školovani lekari, počev od prve psihijatrijske bolnice koju je podigao Sveti Stefan u sastavu manastira u Dečanima, 1330. godine [1].

Istorijski posmatrano, veoma je duga tradicija današnjeg sistema zaštite zdravlja stanovništva u Srbiji. Na osnovu pisanih podataka, Sveti Sava je osnivač prvih bolnica u Srbiji, pisac naših najstarijih medicinskih spisa i borac protiv nadrilekarstva, a bavio se i očuvanjem i unapređenjem zdravlja svoga naroda, preventivnim radom. Sveti Sava je govorio da roditelji daju sreću deci tako što ih nauče: da rade, da ne krađu, da ne lažu, da štede, da slušaju, da poštuju starije, da su umereni u svemu, kao i da dobro čuvaju svoje zdravlje [2]. On je u više navrata boravio u Carigradu i tamo se upoznao sa načinom organizovanja i funkcionisanja tamošnjih manastira – bolnica, koje su služile za smeštaj ubogih i nemoćnih.

Naučno prihvaćena dokumenta dokazuju da su prve bolnice pri srpskim manastirima bile organizovane još u XII veku [3]. Najstarija bolnica za lečenje kaluđera bila je u manastiru Hilandar i osnovao je Sveti Sava 1199. godine. Na teritoriji srpske države je osnovana bolnica u Studenici 1209. godine, a bolnica u manastiru Prohor Pčinjski osnovana je 1220. i tu su se lečili pored ostalih duševno poremećeni. Kralj Milutin podiže bolnicu „*O Prodomos*” u Carigradu 1313. godine, a uz nju osniva i medicinsku školu „*Musion*”. Takođe, kralj Milutin podiže bolnicu u Jerusalimu 1315. godine u manastiru Sv. Arhanđela Mihaila koja je održavana donacijama tadašnjih srpskih vladara, sve do 1468. godine.

U Dečanima, pri manastiru, Stefan III Uroš 1330. godine je osnovao bolnicu, a car Dušan u manastiru Sv. Arhanđela kod Prizrena 1342. U svim ovim bolnicama lečile su se i osobe sa duševnim smetnjama.

Dužnosti i zadaci u ovim bolnicama – manastirima, od socijalne zaštite do nege, gotovo su istovetne savremenim pristupima socijalne medicine u zaštiti zdravlja i određene su specijalnim pravilima (*tipik*) [4]. Pored učenih lekara u srednjovekovnoj Srbiji bili su i lekari empirici ili samouci: vidari, ranari, kalojani (dobri lekari iz Epira), hećimi (turski), berberi (oni su vadili i zube), šaronje (lekari koji su radili trepanacije lobanje), vešte žene (bavile se porođajem žena i abortusima), ljudi vični nameštanju zglobova i dr. [4].

U *Hodoškom zborniku* i *Prizrenskom zborniku* postoje poglavlja za primenu magijske medicine: formule protiv nesаницe, impotencije, teškog porođaja, ujeda zmije, besnog psa, urokljivih očiju, glavobolje, epileptičkog napada, mesečarenja itd. Bajanjem i gatanjem bavile su se starije žene, bajalice, koje su izgovarale čarobne formule. U nedostatku školovanih lekara, povećao se broj žena – bajalica. Da bi to bilo pod nekom kontrolom Car Dušan

je morao zakonom da sankcioniše takve pojave, čl.20 i čl.109 Dušanovog zakonika, kojim su predviđene kazne za nadrilekare. [5,6]

Lečenje duševno poremećenih u srednjovekovnoj Srbiji

Srpska medicina u srednjem veku pokazala je interes za sve medicinske discipline. U to vreme bile su epidemije zaraznih bolesti, seobe naroda, ratovi, ali medicina se razvijala sve do turske invazije jer je Srbija bila na vrhuncu razvoja, u političkim, ekonomskim i kulturnim sferama. Sa razvojem medicine poboljšavao se i tretman duševnih bolesnika. Turski putopisac Evlija Čelebija piše da su duševno oboleli lečeni „blagim postupcima” [7].

Lekari su maksimalno koristili pravoslavno čovekoljublje kao osnovu svoje delatnosti, tako su kod duševnih bolesnika stvarali osećaj sigurnosti i pripadnosti zajednici. Sa bolesnima se razgovaralo, tako da je zastupljeno lečenje rečima, sugestija, savetovanje, ventilacija, edukacija i dr. Zatim su bolesnici podvrgavani hladnim i toplim kupkama, masažama, a od lekova koristio se kamfor, ružino maslo, opijum, kanabis, mak i purgativna sredstva.

Za balsamovanje vladara koristio se balsam siraks, koji se koristio i kao lek [8].

Srednjovekovni medicinski recepti koji su bitni za duševne bolesti

U slučaju nesаницe preporučuje se čaj od maka, zatim, ružinim maslom mazati čelo, slepe oči, pod pazuhom, ruke i noge, ili pak obloge za čelo “od soka belog maka”.

Kod glavobolje preporučuje se mazanje slepoočnice prahom maka pomešanim sa maslinovim uljem.

Za trežnjenje preporučuje se tri puta dnevno da se uzme sirće. U slučaju mamurluka treba mazati glavu sokom od kupusa i bršljanovog lišća. Ako neko više ne želi da se opija preporučuje se da pojede koren kupusa i pet gorkih badema [8].

Vučje meso se preporučuje za duševno obolele, a gavranova jaja za epileptičare.

Onima koji pate od groznice izazvane prevelikom tugom ili „depresijom zbog gubitka imanja ili iz nekih drugih razloga“ preporučuje se kupanje u mlakoj vodi, čemu sleduje mazanje ružinim ili bademovim uljem i uzimanje samo hladnih jela. „Zatim da se presvuče u novo odelo i da se često umiva ružinom vodicom, da miriše prijatne mirođije i da joj sviraju lautari i igraju glumci, da pomalo pije tanko belo vino i da posle jela spava u hladovini” [4,9].

Duševne bolesti su lečene puštanjem krvi, trepanacijom lobanje, a ako ne pomaže ništa napred navedeno onda su vezivani i batinjani (najčešće sumanutu, opasni po sebe i okolinu).

Puštanje krvi kao način lečenja duševnih bolesti

Kod mnogih duševnih bolesti lancetom se probijala arterija ili vena i krv je zatim isticala u staklenu posudu. Puštanje krvi se nije radilo kod mlađih od 14 godina i starijih od 70 godina. Ne postoji bolest kod koje lekari nisu radili arteriotomiju ili flebotomiju. Mnogi kraljevi i carevi u srednjem veku bili su lečeni ovom metodom. Na našim freskama, Sveti Kozma je nacrtan sa lancetom u rukama, to znači da je naša crkva blagonaklono gledala na taj vid lečenja ljudi. U *Hilandarskom medicinskom kodeksu* je detaljno opisan način puštanja krvi [10].

Danas se retko radi puštanje krvi, ali je indikovano kod policitemije, hemohromatoze i porfirije. Poseban način puštanja krvi bila je primena pijavica. Pijavice sišu krv oko pola sata do sat. Obavezno su se koristile kao vid lečenja kod mnogih duševnih bolesti. Danas se koriste u plastičnoj i rekonstruktivnoj hirurgiji.

Vidari su radili trepanacije kod epilepsije sa psihičkim promenama, jakih glavobolja, mahnitih bolesnika (opisane trepanacije u narodnim pesmama i u „Gorskom vjencu”).

Mihailo F. Protić opisao je trepanaciju u delu *Narodni vidari kao hirurzi*. Indikacije za trepanaciju kao metodu lečenja bolesnika bila su: povreda glave, glavobolja, padavica, duševne bolesti koje bi danas mogli okarakterisati kao konverzivna neuroza, shizofrenija, manično-depresivna psihoza, poremećaj ličnosti. Trepanacije su se radile kod pacijenata starosti od 15-70 godina. Mladi i stari se nisu podvrgavali ovoj metodi.

Od poznatih istorijskih ličnosti, puštanjem krvi i trepanacijom lečen je kralj Engleske i Francuske Henri VI, koji je bolovao od stanja koje nalikuje današnjem bipolarnom poremećaju. Neki istoričari tvrde da je i otac cara Dušana bio lečen ovim metodama.

Zaključak

Duševni poremećaji su veliki zdravstveni problem jer trpe i bolesnici i njihove porodice kao i njihova okolina. U srednjem veku duševne bolesnike u Srbiji, lečili su dvorski lekari, gradski i lekari u manastirima. Analiza tretmana u srednjovekovnim bolnicama pokazuje da je on sastavljen od staroslovenske tradicije isceljenja, antičkih tretmana, preko vizantijske i arapske medicine, do zapadne srednjovekovne medicine.

Tretman duševnih bolesnika u Srbiji u srednjem veku se nije razlikovao od tretmana u evropskim zemljama. Može se sa sigurnošću reći da je bio čak humaniji. *Hilandarski medicinski kodeks*, zbornik spisa srednjovekovne evropske medicine (XII-XV veka) je dokaz takve tvrdnje. Sa sigurnošću se može reći da medicina u srednjovekovnoj Srbiji nije bila prepuštena narodnoj i magijskoj medicini, već se oslanjala na naučna dostignuća prestižnih medicinskih centara, kao i na iskustva Vizantijske i antičke medicine (organizacija bolnica, medicina uz krevet, pisanja lekaruše i sl.). Lekari koji su radili

u Srbiji bili su školovani u Salernu i Monpeljeu, to su bile najrazvijenije medicinske škole toga doba.

U nedostatku školovanih lekara, radili su narodni lekari. Naime pored školovanih lekara, postojali su i lekari samouci – narodni lekari, koji su ispred sanitetske vlade polagali ispit. Tretman se sprovodio u cilju da se bolesniku ispunji jedina želja – da ozdravi. Nakon turske opsade Srbije, strani učeni lekari nisu više dolazili, tako da je tretman duševnih bolesnika bio prepušten monasima, a narodni lekari su pomagali puštanjem krvi, pijavicama i šaranjem.

TREATMENT OF MENTALLY DISTURBED PERSONS IN MEDIEVAL SERBIA

Mirjana Stojkovic-Ivkovic¹

¹Institute for Health Protection of
Workers of „Serbian Railways”

Abstract: The treatment of mental health patients in Serbia in the Middle ages was the same as in other European countries. Medicine of that time was based on science, the use of magic rituals and witchcraft was banned. Doctors from Serbia, Byzantium and the national doctors had been educated in Salerno and Montpellier, the most developed centers of medicine. They took the exam in front of the government Medical testimony. The development of medicine was followed in the Hodoloski code which was considered the oldest record of folk medicine and the Hilandar medical code which represented a collection of medieval scientific European medicine and Serbian medicine culture (XII-XV). The first Serbian hospital was established in Hilandar in 1199. The founder was Saint Sava who wrote the rules about the work of the hospital. Actually, it was the practice for all medical facilities that were opened later. We know about mental diseases and healing in Serbia from Lives of Saints in monasteries Zica (from 1207) and Decani (1327) and from the biography of Medieval ruler (king) Stephen of Decani. The illustrations of healing some patients with mental diseases were shown on frescoes and in the lives of saints. In Medieval Serbia, there were 49 foreign doctors working (15 in XIV, 30 in XV and 4 in XVI century) and until Turkish conquest Serbia took a very important place in Medieval Europe. Objective of this paper is to show where psychiatric patients were treated in Medieval Serbia, the way they were treated, who treated them, where the hospitals were and what kind of treatment were applied.

Key words: *Mental health disorders, Medieval Serbia, Hilandar code*

Literatura

1. Katić R.V. Poreklo srpske srednjovekovne medicine. SANU, Beograd, 1981.
2. Milinčević V. Hilendarski medicinski kodeks N.517. Narodna biblioteka SR Srbije, Beograd, 1980.
3. Katić R. Srpska medicina od IX do XIX veka. SANU, Beograd, 1967.
4. Katić R. Srpska sarednjovekovna medicina. SANU, Beograd, 1981.
5. Radojčić N. Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. SANU, Beograd, 1960.
6. Čeperković Z. Srpska medicina u srednjem veku. Opšta medicina 2005;11(1-2):82-4.
7. Pražić B. Kratak pregled povijesnog razvoja psihijatrije. Saopćenja 1987; 33(30 Suppl 1-2):163-77.
8. Katić R. Hilendarski medicinski kodeks, N517. Narodna biblioteka Srbije, Beograd, 1989.
9. Katić R. O uticaju spisa Ioaneusa Plateariususa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine. Acta historica, 1978:35-54.
10. Assi TB, Baz E. Current applications of therapeutic phlebotomy Review. Blood Transfus 2014;(Suppl 1):75-83.

Dr Mirjana STOJKOVIĆ-IVKOVIĆ, ZZZZ radnika „Železnice Srbije”, Beograd, Srbija, Odeljenje za neurologiju i psihijatriju

Dr Mirjana STOJKOVIC-IVKOVIC, Institute for Health Protection of Workers of „Serbian Railways”, Department of Neurology and Psychiatry

E-mail: mirivkovic@gmail.com